

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

ring. Man kan påstå att Auerbach överdriver, men den sortens retoriska tillspetsningar är karakteristiska för Auerbachs essäistik. När Vulovic hänvisar till tidigare forskning blir skillnaderna mellan olika vetenskapliga traditioner eller genrer svåra att uppfatta.

En viktig brytpunkt i den religiösa propagandas utveckling är reformationens och tryckkonstens samtidiga och sammanflätade framträdelse. Vulovic ser i de många flygbladen en föregångare till dagens memkultur på sociala medier. Som en sen efterverkning på protestantismens propagandaframgångar instiftar Gregorius XV år 1622 *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, avgörande för den betydelse vi dag lägger i ordet propaganda. När Sveriges roll i trettioåriga kriget behandlas framhåller Vulovic hur lik protestantisk och katolsk propaganda är. Samma konflikt mellan goda och onda, mörker och ljus, fast namnen byter plats.

Det sista kapitlet handlar om folket, och därmed populismen, här förstätt som varje ideologi som åberopar en ren folkvilja. Anspråken på att ge röst åt folket blir bärande inom propagandan från den amerikanska revolutionen och framåt, och Vulovic visar hur många av klichéerna vandrar mellan de olika ideologierna. Ingen skulle väl förneka att det förrevolutionära Frankrike styrdes av en begränsad elit, men när väl den bilden fått fäste i propagandan kan den fångas upp även av antidemokratiska krafter. Den svenske poeten K. G. Ossiannilsson fungerar här som exempel på hur nära populisten har att glida över från ett läger till ett annat. Mer vågat är det när Vulovic pekar på traditionell propagandistisk retorik i Amanda Gormans dikt ”The Hill We Climb”, som lästes vid Joe Bidens installation som president över Förenta staterna. Gorman framtår i så måtto som en del av samma kultur som burit fram Bidens motståndare Trump. Här märks att Vulovic bemödat sig om den weberska värderingsfrihet som många sociologer än idag drömmer om. Och det är positivt att han besparar sina läsare diverse åsikter om trumpismen. Men självklart är frågeställningar, metod och exempel – och framför allt hela projektet att medvetandegöra propagandan som propaganda – präglade av forskarens värderingar. Om detta tror jag att Vulovic är medveten, vilket framgår i hur han hanterar det mest centrala begreppet. Även om han här framhåller att demokratin också varit beroende av propaganda (s. 15) har han tidigare kallat det ”ett av de fulaste ord jag vet” (*Propaganda. Historia, teori och analys*, s. 5).

Den huvudsakligen kritiska blicken på propa-

gandan väcker också en önskan om att hitta ett motgift. Med stöd i Michail Bachtins begrepp om romanens heteroglossi och propagandavetaren Ted Bogaczys analys av första världskrigets krigshets utvecklar Vulovic ett formalistiskt resonemang om vissa poesiformer som mer eller mindre propagandavänliga. ”Det tidiga 1900-talets modernistiska uppror ville bland annat av den anledningen radera just det tvingande monologiska språk som kommer till uttryck i den traditionella poesin.” (S. 165.) Tanken är lockande och framstår som rimlig. När Pound nämns som en representant för det antiidealistiska språket (s. 167) hade man dock velat se en problematisering. Kort sagt: om Pounds poetiska teknik försvårar krigspropaganda, varför blev Pound själv propagandist för Mussolini? Kan en MAGA-keps motverkas med en Sapfokeps?

De tolkningar Vulovic för fram i sin bok är sällan obekanta för litteraturvetaren eller historikern. Ingen Pindarosforskare skulle direkt förneka att denne skrev propaganda för sina beställare. Men en princip som Vulovic anammat är Elluls: ”Ineffective propaganda is no propaganda.” (Cit. på s. 27.) Som propaganda betraktade har Pindaros epinikier i dag begränsad effekt. Få som läser det andra olympiska odet utvecklar några särskilda sympatier för Theron av Akragas. Vi kan alltså välja mellan att läsa dikten som propaganda eller som något annat. Det renodlade propagandaperspektivet ger i varje fall många intressanta tankar, att nyansera eller vidareutveckla. Jimmy Vulovic har gjort en viktig insats genom att som få inom svensk litteraturvetenskap visa på värdet av denna läsart.

Thomas Sjösvärd

Anna Williams, *Diktarhjärtat. Lotten von Kramers litteraturliv*. Albert Bonniers förlag, Stockholm, 2022.

Det senaste decenniet har en strid ström av svenska biografier om både världsberömda och relativt okända författarskap publicerats. I de senare fallen kan biografierna innebära den enskilt största forskningsinsatsen om personen och bidra med nya infallsvinklar på både författarskapet och perioden. Det gäller inte minst flera kvinnliga författare från 1800- och det tidiga 1900-talet, som exempelvis Alfhild Agrell och Frida Stéenhoff. Här har biografierna bidragit till att såväl tydliggöra det sociala

och kulturella sammanhang som författarna befann sig i som att göra dem mer bekanta för en bredare allmänhet. En önskan om att återupprätta oförtjänt bortglömda författarskap är också en vanlig drivkraft bakom skrivandet av denna typ av biografier. Så är inte fallet i Anna Williams *Diktarhjärtat. Lotten von Kræmers litteraturliv*. Redan i inledningen klargör hon att avsikten med biografien inte är att uppvärdera författarskapet. Vad läsaren i stället får ta del av är en historia om hinder, misslyckanden och uppoffringar, men utan att huvudpersonen görs till ett offer. Det är både ovant och uppfriskande.

Lotten von Kræmer var en kvinna som från tidig ålder brann för litteraturen och vars motgångar i livet väckte ett stort engagemang för kvinnofrågor. Hon föddes 1828 in i en social och kulturell elit. Fadern var landshövding och i familjebostaden på Uppsala slott umgicks tidens mest kända kulturpersonligheter, såsom Malla Silfverstolpe, Erik Gustaf Geijer, P.D.A. Atterbom och många andra. Barndomen var privilegierad. Föräldrarna värnade om både sönernas och dottrarnas utbildning och anlidade välrenommerade lärare. Ändå tycks flickorna främst ha fått en för sin tid typisk salongsutbildning med fokus på moderna språk, konst, litteratur och musik. Språkkunskaperna kom väl till pass under de många utlandsresorna som syftade till såväl bildning som förströelse. När von Kræmer var i tonåren drabbades hon av en hörselskada, vilket starkt kom att prägla hennes liv. Den nedtagna hörseln försvårade deltagande i sällskapslivet och gjorde den livliga flickan isolerad. Hon besökte under många år olika specialläkare i Europa i hopp om bättring och Williams ger en fascinerande, ibland skrämmande inblick i de medicinska kurer hon genomled.

Sviktande hälsa, tvångsbeteenden och en tilltagande dövhet ledde till en allt större ensamhet under de senare åren av livet. När von Kræmer gick bort 1912 var hon känd som något av ett original. Desto större blev förvåningen då testamentet avslöjade att "trasfröken" med sina slitna, omoderna kläder och bristande hygien ägde en förmögenhet. Denna hade hon donerat till den svenska litteraturen och bildandet av Samfundet De Nio. Williams är i dag ordförande för sällskapet och biografien kan ses som en berättelse om dess grundare och förhistoria. I *Diktarhjärtat* redogörs även för testamentets efterspel, då släktingar bestred det och ifrågasatte om den äldre kvinnan varit vid sina sinnens fulla bruk vid upprättandet.

Von Kræmer hade börjat skriva redan i tonåren och debuterade med ett dikthäfte 1863. Lyriken var hennes huvudsakliga genre, men hon publicerade också reseberättelser, essäsamlingar och dramatik. Några översättningar och en kortare period som tidskriftsredaktör i slutet av 1870-talet kompletterar hennes litterära verksamhet. Publiceringen av böckerna finansierade hon själv och verken bemöttes vanligen med tystnad eller negativ kritik. Lyriken ansågs krystad och förlegad till sin form, medan dramatiken aldrig sattes upp eftersom den avvisades som ospelbar. Författarskapet kännetecknades av ett återbruk, där samma texter med mindre bearbetningar återutgavs, vilket ytterligare irriterade kritikerna. Williams ser praktiken som författarens försök att utvecklas, förfina dikterna och anpassa dem till en ny tids krav. Hennes dom är att de litterära texterna visserligen kan beröra moderna ämnen, men att stilen är hopplöst föråldrad. Det framstår som en rimlig bedömning. Samtidigt förklarar det inte de få framgångar som författaren uppnådde, såsom ett pris från Svenska Akademien (som visserligen drogs tillbaka), eller den ställning hon trots allt verkar ha haft.

Beskrivningen av von Kræmers enträgna försök att slå igenom är rörande och beklämmande. Hon måste ha framstått som ett förkroppsligande av samtidens nidsbild av den kvinnliga författaren: talanglös, självupptagen och utan känsla för sociala eller kulturella konventioner. Efter att Anne Charlotte Leffler fått en pjäs sågad på 1870-talet förfasade hon sig över att bli betraktad som "en annan Lotten von Kræmer" (s. 268). Williams synliggör fint både hur von Kræmer närmar sig skrivandet med stort allvar och hur provocerande hon uppfattades med sitt starka självhävdande som inte parades med en motsvarande litterär begåvning. Hon var tillräckligt bemärkt för att recenseras av tongivande kulturpersonligheter som Carl David af Wirsén, Georg Brandes och Sophie Adlersparre, men kritiken var skoningslös. Wirsén skrev en nidsdikt om henne och Adlersparre menade att verken avslöjade författarens avsaknad av livserfarenhet. Privat drog hon sig inte för att läxa upp von Kræmer för såväl hennes klädsel som hennes livsföring. Inte heller Stockholms kvinnoföreningar välkomnade henne med öppna armar. De hade dock inga invändningar mot att ta emot hennes pengar.

Lite för ofta sällar sig Williams till författarens litterära belackare och tycks se sig tvungen att betona hur undermåliga texterna är. Mot den bakgrunden är det märkligt att så mycket utrymme äg-

nas åt utförliga handlingsreferat och närläsningar, där förändringar mellan olika textversioner granskas i detalj. Jag skulle ha föredragit en mer djuplodande diskussion av vad som skapade både de begränsade framgångarna och många motgångarna. Uppenbarligen öppnade von Kræmers ekonomiska och sociala kapital många dörrar, medan andra verk har stängts av hennes kön och bristande bildning. Ett av de intressantare partierna i *Diktarhjärtat* är när Williams relaterar dikterna till den samtida signaturlyriken och konstaterar att von Kræmer arbetar med samma typ av litterära uttryck, men ändå bedömdes hårdare än flera av de manliga diktarna. Även om iakttagelsen i sig inte förvånar – mönstret känns igen från många perioders litteraturkritik – sätts dikterna här i dialog med sin kulturella kontext på ett fruktbart vis. Misslyckandet blir inte bara ett exempel på avsaknad av litterär talang utan används för att synliggöra tidens litterära smakpreferenser och den kulturella världens klass- och genusstrukturer.

Jämte litteraturen utgjorde kvinno- och fredsörelsen von Kræmers hjärtefrågor. Den egna livssituationen hade gjort henne medveten om kvinnans begränsade möjligheter och hon gav sitt stöd till kvinnlig universitetsutbildning, rösträtt och andra reformer för kvinnans likaberättigande. Det var ett engagemang som inte alltid sågs med blida ögon av omgivningen. Runt 1856 ingick Lotten von Kræmer en hemlig förlovnings med akademikern Johan Stenberg. Tidigt i relationen uppstod spänningar på grund av hennes författarambitioner och förlovningsen bröts efter femton år, då de två hade alltför olika syn på kvinnans roll i samhället och hennes skrivande. Konflikten mellan äktenskap och konst är välbekant från forskningen om tidens litteratur och författarskap, men ges i Williams biografi liv och kropp genom parets brevväxling. Den olyckliga kärlekshistorien och de spänningar som präglade den kom också att utgöra återkommande ämnen i hennes författarskap. Till skillnad från i verkliga livet fick paren i de litterära verken oftast lyckliga slut genom att mannen bejakande kvinnans konstnärliga ambitioner. De utpekade en utopisk väg mot en vidgad verksamhetskrets för kvinnan och samförstånd mellan könen. Därmed skiljer de sig enligt Williams från 1880-talets dramatik, som tenderar att sluta med disharmoni eller död.

Parallellt med von Kræmers livsöde berättas om ett Sverige på väg mot demokratisering och modernitet, och om en författarmarknad stadd i förändring. Kontextualiseringen är fyllig och Willi-

ams uppvisar en god inläsning med generösa hänvisningar till andra forskare. Litteraturhistorisk bakgrund, förändrade stadsplaner och juridiska reformer redogörs alla för med samma lätthet. Ofta framstår informationen som relevant, men vid andra tillfällen får kontextualiseringen karaktären av sidospår som gör att läsaren tappar fokus. *Diktarhjärtat* innehåller även väl många upprepningar och är emellanåt splittrad i framställningen. När till exempel information om förändrad lagstiftning runt prostitution integreras i redogörelsen för von Kræmers ungdomsår är det inte utan att man undrar över varför detta är relevant. Först några hundra sidor senare faller polletten ner, då ämnet återupptas i relation till den vuxna författarens kritik av prostitution och dubbelmoral. Vid andra tillfällen är upplysningarna så självklara att de väcker frågor om vem den avsedda målgruppen är. Här skulle en tydligare sällning och koncentration ha varit på sin plats.

Den ojämnhets som kännetecknar kontextualiseringen återfinns även på stilistisk nivå. Det är en på många sätt välskriven bok och Williams språk är rappt och elegant. Mestadels hanterar hon också von Kræmers svårhanterliga eller löjväckande sidor med finkänslighet och takt. I *Diktarhjärtat* varvas emellertid ett mer akademiskt språk med populärvetenskapliga skrivsätt, där texten glider mellan att objektivt redogöra för händelser och att inlevelsefullt gestalta personernas tankar och känslor. Det är inget ovanligt i biografier och kan när det fungerar som bäst bidra till att levandegöra historien. Min invändning är att det samtidigt skapar en oklarhet runt vad som är baserat på biografiska källor och vad som är författarens spekulationer. Ibland verkar Williams parafrasera brev och översätta de känslor som uttrycks till ett mer modernt och lättillgängligt språk. Andra gånger tycks det snarare handla om ett slags dramatisering som inte relateras till någon specifik källa och främst fungerar som ett litterärt grepp. Ett annat populärvetenskapligt manér som Williams använder sig av är att skjuta in korta meningar mellan stycken eller att avsluta dem med snärtiga, informella fraser, som i längden blir tröttsamt. Ett exempel är när von Kræmer än en gång blivit sågad i en recension:

Enda skälet till att recensenten nämner stycket är att han vill avråda författaren från allt fortsatt skrivande.

Ridå. (s. 160)

Vid detta och några liknande tillfällen kan den lättsamma tonen till och med uppfattas som att Williams gör narr av personerna.

Diktarhjärtat innehåller mycket som är värt att berömma: en genomgång av ett omfattande källmaterial, en god förtrogenhet med tidsperioden och ett effektivt berättande. Det är en gedigen och välskriven biografi om en säregen person, men den är för lång. Jag saknar en tydlig genomgående tanke, som kunde ha givit ett starkare driv åt redogörelsen och lyft den bortom det personliga livsödet. Även om Williams hävdar att frågan om litterär kvalitet är ointressant, återkommer hon till den förvånansvärt ofta och lyckas inte riktigt hitta ett annat sätt att göra von Kræmers författarskap relevant. I avslutningen konstateras att "för sin uthållighet är hon värd respekt" (s. 420) och hennes "historia är en påminnelse om livsdrömmarna och handlingskraften hos kvinnor" (s. 421) som var verksamma före det demokratiska genombrottet. Vackert så, men nog borde det gå att finna mer brännande ingångar till Lotten von Kræmers liv och verk?

Maria Andersson